

NOVÉ ÚLOHY UČITEĽOV NA SLOVENSKU V OBDOBÍ VRCHOLIACEHO STALINIZMU (1948 – 1953)

Soňa GABZDILOVÁ

Slovenská akadémia vied
Centrum spoločenských a psychologických vied
Spoločenskovedný ústav Košice
Karpatská 5
040 01 Košice
sona.gabzdilova@gmail.com

GABZDILOVÁ, Soňa. New tasks of teachers in Slovakia during the period of culmination of Stalinism (1948 – 1953). The paper is analysing a new situation of teachers in Slovakia during the period of culmination of communist dictate, when the whole educational process on all levels of schools was subordinated by direct dictate of the one political subject – the Communist Party of Czechoslovakia (CPC). To the ideology of CPC – Marxism-Leninism was subordinated also all activity of teachers. The pedagogues were exposed to the strong ideological pressure. The paper is offering a picture about strategy applied toward teachers, who were not conforming to the requirements of CPC. The pedagogues who were unwilling to comply with the new conditions, were released, or transferred to schools in the remoted regions situated in small villages. The leadership of CPC was fully aware of deep influence which teachers have upon pupils and students. The paper is mapping the strategy of school authorities in pursuance of education in line with ideology of Marxism-Leninism. Teachers were obliged to attend various ideological and political lectures and classes. At the same time they were obliged to increase their qualification via study in addition to their teaching duties. The paper also elaborates on various activities performed by pedagogues, which were not connected to their professional duties.

Kľúčové slová: vzdelávací proces; vedúca úloha KSČ; učiteľia;

Keywords: Educational Process; Leading Role of Communist Party of Czechoslovakia; Teachers;

Školstvo a vzdelávanie sa vždy formovali v konkrétnych politických, spoločenských a hospodárskych podmienkach, ktoré určovali ich formu i obsahové zameranie, čo v plnom rozsahu platilo aj o situácii v Československej republike (ČSR) po februári 1948. Komunistická strana Československa (KSČ) zaviedla v Československu po februárovom prevrate mocenský monopol – uzurpovala absolútnu moc nad všetkými aspektmi politického, hospodárskeho a spoločenského života a realizovala prestavbu spoločnosti v duchu marxisticko-leninskej ideológie. Radikálnymi zmenami prechádzalo tiež školstvo, pretože na jeho pôde prebiehal proces, ktorý mal pre budúcnosť režimu mimoriadny význam. Išlo o vzdeláva-

nie a výchovu mladej generácie v duchu ideológie KSC – marxizmu-leninizmu.¹ Dôsledné implementovanie uvedeného svetonázoru vo vyučovaní bolo hlavným cieľom, ktorý KSC v školskej politike dôsledne presadzovala; obsahová stránka vzdelávacieho procesu tak musela byť v absolútnom súlade s ideológiou komunistickej strany.

Každá politická strana sa snaží aktívne vplývať na školskú politiku, ale miera jej dosahu závisí od podielu na vládnej moci. V tomto smere mohla Komunistická strana Československa svoje zámery vo vzdelávacom procese realizovať bez akýchkoľvek obmedzení.

Po februári 1948 prácu škôl všetkých stupňov riadila výlučne KSC, čo znamenalo presadenie ideového monopolu komunistickej strany v činnosti vzdelávacích inštitúcií všetkých stupňov a typov. Kým v medzivojnovnej Československej republike, ale aj v rokoch 1945 – 1948 sa o otázkach vzdelávania, jeho obsahu, systému a štruktúry viedli tvrdé politické zápasy predovšetkým na pôde parlamentu i vlády, po februári 1948 boli všetky dôležité rozhodnutia uskutočnené vo vedení KSC formou jednomyselne prijatých uznesení. Princípy školskej politiky prestali byť formulované na ministerstve školstva, úlohou vedenia rezortu bolo len rozpracovať, konkretizovať a disciplinovane plniť rozhodnutia prijaté Ústredným výborom (ÚV) KSC.

Vo vzdelávacom procese realizovanom v súlade s ideológiou vládnuceho politického subjektu prioritnú úlohu zohrával učiteľ. Vedenie KSC si v plnej miere uvedomovalo možnosti vplyvu pedagógov na žiakov a študentov pri formovaní ideologických názorov, postojov vrátane vzťahu k budovaniu novej „socialistickej“ spoločnosti – a v žiadnom prípade túto skutočnosť nepodceňovalo. ÚV KSC opakovane deklaroval, že v rukách učiteľov všetkých stupňov a typov škôl spočíva výchova budúcej generácie, eo ipso i výstavba socializmu v Československu. V pedagogickom procese museli byť postoje a vyjadrenia pedagógov v súlade s ideami marxizmu-leninizmu. Spochybňovanie vedúcej úlohy KSC nebolo tolerované. Základnou úlohou škôl po februári 1948 bola výchova „nových“ ľudí, vzdelaných, uvedomelých a aktívnych budovateľov „socializmu“. Úspešne ju mohol plniť len taký učiteľ, ktorý bol „ideologicky vyspelý, bezvýhradne oddaný robotníckej triede, ktorému sú jasné všetky problémy výchovy, ktorý si neustále osvojuje a v svojej práci sa riadi zásadami marxizmu-leninizmu“².

Pedagógovia boli v rámci štruktúry vtedajšej spoločnosti začlenení do segmentu „pracujúcej inteligencie“, resp. zaradovaní do kategórie „ostatní“. Ako štátnych zamestnancov zaradil komunistický režim učiteľov k tým vrstvám spoločnosti, ktorým bolo potrebné venovať „zvýšenú pozornosť“. Boli sledovaní,

¹ Marxizmus-leninizmus je ideológia, ktorá hlása nevyhnutnosť odstránenia kapitalistického usporiadania spoločnosti cestou revolučne vedeného triedneho boja (proletariát verzus buržoázia). Cieľom je nastoliť beztriednu spoločnosť, v ktorej by neexistovalo súkromné vlastníctvo. Dosiadnutiu zámeru však predchádza obdobie tzv. diktatúry proletariátu, počas ktorého komunistické strany v jednotlivých štátoch zavádzajú totalitnú moc, násilie a teror. Ich sila a rozsah závisia od konkrétnych pomerov v krajine. Marxizmus-leninizmus je založený na učení Karla Marxa, Friedricha Engelsa a Vladimíra Iljiča Lenina.

² Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Povereníctvo školstva (ďalej PŠ), kolégium povereníka, kartón (ďalej k.) 131.

preverovaní, školení, prevychovávaní, usmerňovaní, a to nielen v pracovnej činnosti, ale aj mimo nej, často aj s použitím donucovacích prostriedkov. Kým „nespoľahlivých“ učiteľov na vysokých školách bolo len niekoľko desiatok, na národných a stredných školách ich počet dosahoval niekoľko stoviek, čo vyplývalo z celkového počtu pedagógov na jednotlivých stupňoch vzdelávacích inštitúcií.³

V zmysle vládneho uznesenia zo 14. decembra 1948 o znížení počtu štátnych a verejných zamestnancov a o ich preradení do výroby bola postihnutá časť učiteľov. Boli to pedagogickí pracovníci klasifikovaní ako nespoľahliví a nevyhovujúci novozavedeným triednym, ideologickým a politickým kritériám. Od roku 1949 zasiahli do procesu aj novoutvorené krajské národné výbory (KNV) a realizácia zmien na stredných a národných školách tak prešla do kompetencie krajských národných výborov a okresných národných výborov (ONV), konkrétne na ich IV. referáty.

Vlnu perzekúcie a prenasledovania učiteľov všetkých stupňov škôl podnietila kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom po IX. zjazde KSS od roku 1950.⁴ Povereník školstva Ladislav Novomeský bol klasifikovaný ako jeden z hlavných predstaviteľov „buržoázneho nacionalizmu“ na Slovensku a jeho „zradcovská činnosť“ sa údajne prejavovala predovšetkým v kompromisníctve, v zhovievavom postoji k „reakčným a nepriateľským živlom“ a v nedostatočnej podpore pokrokových síl v pedagogickom procese. Článok v *Učiteľských novinách* uvádzal, že L. Novomeský nechcel, aby učitelia získavali nové poznatky, ktoré „by vniesli do našej školy a vychovávali v duchu novom, v duchu pokrokovom tak, ako sa vychováva v Sovietskom zväze“⁵. Bývalý povereník školstva sa údajne staval proti tomu, aby si pedagógovia osvojili princípy sovietskej pedagogiky a výchovy. Dôvodom bola jeho „nenávisť“ voči Sovietskemu zväzu. L. Novomeský bol obvinený zo zanedbávania politickej prevýchovy učiteľov, keďže on sám popieral „vedecký“ svetový názor – marxizmus-leninizmus. V oblasti školstva to boli len niektoré, aj keď podstatné obvinenia na jeho adresu.

Priamo v súvislosti s obvinením L. Novomeského bolo postihnutých približne 600 učiteľov a školských pracovníkov na všetkých stupňoch škôl, ktorí boli

³ Zákon č. 95/1948 Zb. z. o základnej úprave jednotného školstva, ktorý prijalo Ústavodarné národné zhromaždenie 21. apríla 1948, sa okrem vysokých, vojenských a bohosloveckých škôl vzťahoval na všetky stupne vzdelávacích inštitúcií na celom území československého štátu a začlenil ich do jednotnej školskej sústavy. Cieľom bola unifikácia výchovy a vzdelávania bez ohľadu na pohlavie, náboženské vyznanie a sociálny pôvod detí a mládeže v materských školách, v školách prvého stupňa – národných, druhého stupňa – stredných (vzdelávacie inštitúcie pre deti vo veku 11 – 15 rokov), tretieho stupňa – základných odborných školách, odborných školách, vyšších odborných školách a v gymnáziách.

⁴ Buržoázný nacionalizmus je podľa marxizmu-leninizmu teória a politika, ktorá stavia jeden národ proti druhému a záujmy jedného povyšuje nad záujmy iných. Prostredníctvom nacionalizmu sa údajne buržoázia snaží oslabiť medzinárodnú jednotu proletariátu a vniesť do jeho radov rozpory. V Komunistickej strane Československa sa o hrozbe buržoázneho nacionalizmu začalo diskutovať na prelome 40. a 50. rokov minulého storočia. Za aktívnej pomoci sovietskych „poradcov“ boli z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu obvinení poprední slovenskí komunisti (Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Karol Šmidke, Ivan Horvát a i.), ktorí obhajovali určitý stupeň politickej samosprávy slovenského národa v rámci Československej republiky.

⁵ Učiteľské noviny, ročník (ďalej roč.) I., číslo (ďalej č.) 15, 10. V. 1951, s. 6. Odsudzujeme činnosť Novomeského.

prepustení, preložení alebo inak diskriminovaní.⁶ Dôvody boli často banálne. Stačilo pochvalné vyjadrenie o práci L. Novomeského ako povereníka, náhodné stretnutie, resp. osobná známosť, verejné vyjadrenie sympatie alebo úcty k jeho činnosti či priateľstvo s ním.

Ladislava Novomeského vo funkcii povereníka nahradil Ernest Sýkora, ktorý v rezorte školstva, národného, stredného i vysokého, vystupoval ako hlavný predstaviteľ boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Prepúšťanie začala školská správa pod jeho vedením realizovať bezprostredne po skončení IX. zjazdu KSS. V rámci čistiek „*malo byť učiteľstvo zbavené výslovných nepriateľov a záškodníkov, ktorí nemohli byť škole na osoh*“⁷. V priebehu štyroch mesiacov, od júna do septembra 1950, boli veľké personálne zmeny realizované priamo na povereníctve školstva, vied a umenia (PŠVU). Z povereníctva muselo odísť 36 zamestnancov. Ďalších 36 bolo pozbavených funkcií prednostov odborov (2), zástupcov odborov (1), prednostov oddelení (8), referentov (21) a kancelárskych úradníkov (4). Prepúšťalo sa aj na IV. referátoch krajských národných výborov, kde bolo uvoľnených 17 pracovníkov. Odchod zo zamestnania postihol v lete 1950 804 učiteľov (290 kraj Prešov, 177 Banská Bystrica, 151 Nitra, zhodne po 78 kraje Žilina a Košice a najmenej, 30, kraj Bratislava).⁸

Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950 povereník školstva E. Sýkora v prednesenej správe konštatoval, že „*v radoch učiteľstva začal tiež obrodzovací proces, zvlášť v dôsledku odstránenia najreakčnejších elementov*“. Učitelia si po IX. zjazde KSS podľa vyjadrenia povereníka uvedomili, že „*škola musí byť socialistická, že výchova musí byť vedená v duchu marxizmu-leninizmu*“⁹. Tí pedagógovia, ktorí neboli ochotní podriať sa novej totalitnej moci, boli zo školských služieb prepustení.

V októbri 1951 povereník E. Sýkora na II. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov deklaroval „úspech“ v tomto postupe, keď uviedol, že z celej školskej správy a zo všetkých škôl boli odstránené tzv. reakčné, buržoáznou ideológiou presiaknuté elementy. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 7. apríla 1952 povereník konštatoval, že po IX. zjazde KSS počas dvoch školských rokov 1950/1951 a 1951/1952 prepustili z ideologických dôvodov 1 687 učiteľov.¹⁰ To však nepostačovalo a na uvedenom rokovaní vyjadril názor, že v najbližšom období bude potrebné „*odstrániť učiteľské sily, u ktorých nie sú predpoklady politického rastu... Na školách stredných a na gymnáziách je ešte značný počet učiteľov, ktorí sa viac-menej priznávajú k idealistickému svetonáhľadu. Odhadujeme, že bude treba nahradiť (počítajúc do toho aj nekvalifikované sily, ktoré nebudú schopné rastu) ešte asi 1/3 učiteľov novými kádrami*“¹¹. Prepúšťanie v tej dobe zasiahlo najmä pedagógov, ktorí neboli ochotní verejne sa vzdať svojho náboženského presvedčenia a zúčastňovali sa na bohoslužbách, resp. iným spôsobom demonštrovali „závadné“ ideologické

⁶ UHER, Jan. Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. In BARNOVSKÝ, Michal (ed.). Od diktatúry k diktatúre. Bratislava: Veda, 1995, s. 113.

⁷ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 471, zasadnutie 20. augusta 1951.

⁸ SNA v BA, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), predsedníctvo, k. 798, archívna jednotka (ďalej a. j.) 22.

⁹ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 796, a. j. 16.

¹⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 815, zasadnutie 7. apríla 1952.

¹¹ Ref. 10.

postoje. Títo ľudia boli obvinení, že sú „nepriateľmi nového režimu, negujú budovateľské úsilie, sú klerikálneho založenia a nevedia sa vpraviť do školskej práce v novom duchu, sú neochotní, politicky indiferentní a majú zlé morálne kvality“¹².

Rozsiahle bolo v tej dobe prekladanie učiteľov, označované ako dislokácia. Jej cieľom bolo jednak premiestňovanie pedagógov, ktorí príkazy novej školskej správy prijímali kriticky, ako aj prekladanie osobností s možným vplyvom na kolegov či učiteľov verejne vyznávajúcich svoje náboženské presvedčenie. Boli premiestňovaní z miest a veľkých obcí do škôl na kopaniciach, lazoch či v malých dedinách. Aj keď v praxi mala platiť zásada o prekladaní pedagógov k začiatku školského roka, nebolo zriedkavé, že učitelia museli zmeniť svoje pracovisko tiež v mesiacoch september – jún, najmä ak si to vyžadovali vážne „politické dôvody“¹³.

PŠVU upozorňovalo, že dislokácia, v ktorej dôležitú úlohu plnili aj národné výbory, je „dôležitý nástroj pri budovaní socialistickej školy. Preto národné výbory sústavne sledujú po celý rok politický a odborný rast učiteľov a ich prácu v škole i mimo školy, najmä ich vzdelávacie a výchovné výsledky, aby sa podľa toho mohlo včas zavážiť ich účelnejšie pracovné využitie v budúcom školskom roku“¹⁴.

Celkovo bolo do začiatku septembra 1950 na Slovensku preložených 2 568 pedagógov (okrem kraja Bratislava). Najvyšší počet dosiahol kraj Banská Bystrica, kde zmenilo pracovisko 827 pedagógov, nasledoval kraj Žilina s 553 premiestnenými učiteľmi.¹⁵ O preložení učiteľov rozhodovali dislokačné komisie, zriadené pri IV. referátoch krajských národných výborov. Každá zo 6 komisií bola zložená zo zástupcu KNV (IV. referát), zástupcu Československého zväzu (vtedy sväzu) mládeže (ČSM), zástupcu Revolučného odborového hnutia (ROH) a vo viacerých prípadoch aj zástupcu krajského výboru KSS. Na úrovni okresov pracovali okresné dislokačné komisie a okrem toho fungovali miestne dislokačné komisie.

Zasadnutie kolégia povereníka 20. augusta 1951 konštatovalo viaceré nedostatky v dovtedajšom premiestňovaní školských zamestnancov na Slovensku, v rámci ktorého boli učitelia „z prílišnej horlivosti prekladaní často z malicherných príčin, pričom nebol braný zreteľ na záujmy školy. Preto nastal nežiaduci masový pohyb učiteľstva, ktorý bol na ujmu školy a samotnej výchovy“¹⁶. Zásadnou chybou z hľadiska hodnotenia PŠVU bol fakt, že premiestňovanie nebolo „politicky“ pripravené, chápané a realizované. Aj na stránkach *Učiteľských novín* boli k jeho priebehu vyjadrené viaceré kritické pripomienky. V niektorých okresoch pracovali dislokačné komisie izolovane a rozmiestňovali učiteľov bez vzájomného informovania, čím vyvolali dodatočné zásahy do rozbehnutého procesu. Dislokácie sa museli robiť po druhýkrát, v niektorých prípadoch i viackrát opakovať.¹⁷ Vo viacerých komisiách si niektorí členovia „počínali autoritársky, ba aj diktátorsky, a hromadne prekladali učiteľov bez ohľadu na to, či takáto dislokácia pre dislokáciu škole osoží a či nie“¹⁸.

¹² SNA v BA, f. PŠ, prezídium, k. 302.

¹³ Školské zvesti, roč. VI., zošit 12, 30. VI. 1950, s. 459.

¹⁴ Školské zvesti, roč. VII., zošit 10, 3. V. 1951, s. 206.

¹⁵ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22.

¹⁶ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 179, zasadnutie 20. augusta 1951.

¹⁷ Učiteľské noviny, roč. I, č. 8, s. 3, 22. III. 1951. Riadne a včas vykonať dislokáciu učiteľstva.

¹⁸ Ref. 17.

Premiestňovanie pedagógov však pokračovalo a podľa smerníc vydaných PŠVU sa malo začať „zdola“, v samotných učiteľských zboroch. Viaceré kolektívy sa zaoberali „v rámci kritiky a sebakritiky potrebou preloženia niektorých členov sboru“¹⁹. Ako bolo uvedené, spočiatku sa na realizácii premiestňovania podieľali miestne, okresné a krajské dislokačné komisie. Ďalšie smernice PŠVU miestne dislokačné komisie zrušili. O nátlaku na pedagógov svedčí aj skutočnosť, že nepohodlní učitelia si museli žiadosti o premiestnenie podávať sami prostredníctvom riaditeľstva školy. K žiadosti boli pripojené posudky miestnych národných výborov a masových spoločenských organizácií, ktoré sa k práci učiteľov tiež vyjadrovali. Preverovaní učitelia sa zúčastnili na pohovoroch najprv pred okresnými dislokačnými komisiami. Krajské dislokačné komisie prerokovávali prípady učiteľov, u ktorých okresné komisie definitívne o preložení nerozhodli, a tiež pedagógov, ktorí sa domáhali pohovorov na krajskej úrovni.

V rámci jednotlivých krajov bolo premiestnených 2 418 učiteľov a mimo ich regiónov ďalších 218 pedagógov. Pracovný pomer bol ukončený s 347 učiteľmi.²⁰ Poverenictvo školstva vyjadrilo spokojnosť. Rozhovory s pedagógmi na okresných, resp. krajských dislokačných komisiách mali údajne pozitívne výsledky, pretože „učitelia zväčša pochopili politické dôvody pri rozhodovaní dislokačných komisií“²¹. Prednosťou v hodnotení poverenictva školstva boli písomné potvrdenia učiteľov, v ktorých sa pri pohovoroch na komisiách zaviazali „dobrovoľne a z vlastnej iniciatívy prijať miesta na odľahlých školách (kopaniciach), kde sa ročne vystrieda niekoľko učiteľov, a rozhodli sa zotrvať na týchto miestach dotiaľ, kým školu neuvedú do poriadku“²². Problémy však boli v Bratislave, kde sa nevyhovujúcich učiteľov nepodarilo premiestniť. Mnohí z nich radšej rozviazali pracovný pomer a na určenú školu nenastúpili. *Učiteľské noviny* uviedli, že v školskom roku 1951/1952 sa „z dislokácie urobila veľká akcia..., ktorá zabrala mnoho času, narobila mnoho zlej krvi a vzbudila zo stránky učiteľov často odpor voči školským pracovníkom“²³. Vybavovali sa pri nej osobné účty, nepohodlní učitelia boli premiestnení do malých obcí a na kopanice a uplatňoval sa protekcionizmus.

V tej dobe učitelia, ktorí ukončili svoje pedagogické vzdelanie, boli povinní nastúpiť do zamestnania na konkrétnu školu podľa rozhodnutia národných výborov (okresných, krajských). V mnohých prípadoch to boli miesta vzdialené od ich trvalého pobytu, rodiny a priateľov. Z tohto dôvodu žiadost' o preloženie podávali aj samotní učitelia, čo malo tiež vplyv na zvýšenie počtu premiestnených pedagógov.

Prepúšťanie a premiestňovanie učiteľov mali vo všeobecnosti negatívny vplyv na vzdelávací proces škôl na Slovensku. Jedným z bezprostredných dôsledkov prepúšťania sa stal všeobecný nedostatok učiteľov na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 7. apríla 1952 povereník E. Sýkora uviedol, že v tom čase chýbalo celkovo na jednotlivých stupňoch

¹⁹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 179, zasadnutie 20. augusta 1951.

²⁰ Ref. 19.

²¹ Ref. 19.

²² Ref. 19.

²³ *Učiteľské noviny*, roč. II, č. 9, s. 2, 28. V. 1952. Tohoročná kádrová dislokácia učiteľstva – krok v kádrovej politike pri budovaní socialistickej školy.

a druhoch škôl 895 pedagógov, z toho 327 na národných, 357 na stredných, 104 na gymnáziách a pedagogických gymnáziách, 72 na priemyselných školách a 35 na ostatných odborných školách.²⁴

Podľa dekrétu prezidenta republiky z 27. októbra 1945 č. 132/1945 Zb. z. a n. mali mať učitelia všetkých stupňov a škôl vysokoškolské vzdelanie nadobudnuté na pedagogických fakultách, resp. iných fakultách (oddeleniach) vysokých škôl.²⁵ Pedagogické fakulty sa začali zriaďovať podľa zákona č. 100/1946 Zb. z. a n. z 9. apríla 1946.²⁶ Vytvorené boli pri všetkých univerzitách v Československej republike a legislatívna norma splnomocňovala vládu zriaďovať ich pobočky aj mimo sídiel univerzít. Pedagogická fakulta pri Slovenskej univerzite v Bratislave bola založená v roku 1946 a v roku 1949 na základe vládneho nariadenia z 24. mája 1949 vznikli jej dve pobočky v Košiciach a Banskej Bystrici.²⁷ Pobočka v Banskej Bystrici neposkytovala všetky formy štúdia, plnila len funkciu konzultačného strediska pre dopĺňujúce a diaľkové štúdium učiteľov. Konzultačné stredisko pracovalo do roku 1954. V Košiciach pôsobila pobočka PF do roku 1952, keď bola premiestnená do Prešova.

Medzi absolventmi gymnázií bol však malý záujem o štúdium na pedagogických fakultách. Zodpovedné orgány hľadali preto riešenia, ktoré by pomohli nepriaznivú situáciu aspoň čiastočne zmierniť. Vláda Československej republiky prijala na svojom zasadnutí 30. mája 1950 uznesenie, podľa ktorého sa na vzdelávanie učiteliek materských škôl a učiteľov 1. – 5. ročníka otvárali stredné školy – štvorročné pedagogické gymnáziá. Tie však v praxi pôsobili len krátko – tri roky. Národné zhromaždenie Československej republiky prijalo 24. apríla 1953 legislatívnu normu o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov (školský zákon), ktorá predstavovala zásadnú zmenu vo vzdelávaní pedagógov všetkých stupňov škôl. V súlade s ustanoveniami zákona sa učitelia materských škôl vzdelávali na trojročných pedagogických školách s tým, že po ich absolvovaní museli vykonať jednoročnú prax v materských školách. Budúci pedagógovia 1. – 5. ročníka navštevovali štvorročné pedagogické školy. Do obidvoch typov inštitúcií sa prijímali uchádzači s ukončeným osemročným základným vzdelaním. Na vzdelávanie učiteľov 6. – 8. ročníka boli určené dvojročné vyššie pedagogické školy. Predpokladom nástupu do uvedených škôl bolo ukončenie jedenásťročnej strednej školy (gymnázia), resp. pedagogickej či výberovej školy. Pedagógovia, ktorí mali pôsobiť v 9. – 11. ročníkoch, ale tiež na pedagogických a odborných školách, sa vzdelávali na vysokých školách pedagogických po tom, ako absolvovali jedenásťročnú strednú školu, prípadne pedagogickú alebo výberovú odbornú školu.²⁸

Školská správa, postupujúc v súlade s ideológiou marxizmu-leninizmu, riešila v sledovanom období nedostatok učiteľov bezprecedentným spôsobom. Voľné učiteľské miesta začala obsadzovať ľuďmi, ktorí dovtedy pracovali vo výrobnom procese. Určujúcim kritériom pri prijímaní do školských služieb nebolo

²⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 815, zasadnutie 7. apríla 1952.

²⁵ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, čiastka 55, 20. XI. 1945, s. 334.

²⁶ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, čiastka 45, 17. V. 1946, s. 888.

²⁷ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1949, čiastka 48, 30. VI. 1949, s. 501.

²⁸ Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, čiastka 18, 7. V. 1953, s. 193-195.

zodpovedajúce a vyžadované vzdelanie, ale súhlas a ochota, či už skutočné, alebo predstierané, presadzovať líniu tzv. socialistickej kultúrnej revolúcie v školách medzi žiakmi a realizovať vyučovací proces v súlade s marxisticko-leninskou ideológiou.

Sledujúc cieľ vedúcich orgánov komunistickej strany, začalo povereníctvo školstva, vied a umenia organizovať šesťtýždňové kurzy. Ich cieľom bolo zabezpečiť „*výchovu novej učiteľskej inteligencie z radov robotníkov a pracujúcich*“²⁹. Účast na kurzoch a vykonanie záverečných skúšok oprávňovali absolventov na vykonávanie učiteľského povolania v materských a národných školách. Kurzy sa konali v lete tak, aby ich absolventi mohli od septembra začať pracovať vo vzdelávacom procese. Nábor do kurzov realizovali masové organizácie – ČSM, ROH a Živena, zväz (vtedy sväz) slovenských žien ŽSSŽ. Najúspešnejší bol ČSM, ktorý napr. v roku 1950 v radoch svojich členov získal 1 090 záujemcov. ROH sa podarilo zabezpečiť 600 a ŽSSŽ 500 uchádzačov.³⁰ Na pohovory bolo pozvaných 2 082 osôb, dostavilo sa 1 752 a do kurzu bolo prijatých 1 525 uchádzačov.³¹ Podmienkou prijatia bolo ukončenie troch tried meštianskej, resp. ôsmich tried ľudovej školy (v prípadoch, keď išlo o „šikovných ľudí“). Ako obvykle sa primárny akcent kládol na triedny pôvod (synovia a dcéry robotníkov, maloroľníkov i stredných roľníkov) a politickú „vyspelosť“ (členstvo v KSČ, v masových organizáciách, v ľudovej správe, v politickom a verejnom živote). Kurzy sa konali od 10. júla do 25. augusta 1950 v Bratislave, Košiciach a Humennom a boli určené pre budúcich učiteľov materských a národných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským a ukrajinským. Kurz v Bratislave pri účasti 848 frekventantov prebiehal v jazyku slovenskom a maďarskom. Z uvedeného počtu navštevovalo slovenský kurz 531 osôb a maďarský 317. V Košiciach bol kurz za účasti 383 osôb určený pre učiteľov slovenských škôl, v Humennom za prítomnosti 136 osôb pre pedagógov ukrajinských škôl. Kurzy boli zamerané na dve časti: odbornopedagogickú a politickú. Celkový rozsah výučby bol stanovený na 780 hodín. Učebný plán kurzu určil najvyšší počet hodín (208) predmetu politická výchova. Vyučovací jazyk a pedagogika boli dotované zhodne 78 hodinami. Ruský jazyk, matematika, výtvarná, hudobná a telesná výchova mali po 52 hodinách a psychológia, dejepis, zemepis, prírodopis, fyzika a chémia po 26 hodinách.³²

Už počas kurzov bol na pôde Slovenskej národnej rady (SNR) kritizovaný nesprávny postup pri vstupných pohovoroch s kandidátmi v Bratislave a v Košiciach, kde bola prijatá „*značná časť uchádzačov s nevyhovujúcim triednym pôvodom*“³³. Povereníctvo školstva rozhodlo, aby „*mladí ľudia, i keď z triedneho hľadiska neobstoja, ak sa u nich zistí, že sú schopní politicky sa vyvíjať, neboli vylučovaní z kurzov*“³⁴. Politická výchova počas kurzov mohla totiž mať podľa názoru kompetentných pracovníkov kladný vplyv na ďalšie ideové formovanie ich osobností. V žiadnom prípade však po absolvovaní kurzu nemohli nastúpiť do školských

²⁹ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22.

³⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, tajomník MOŠKO, k. 2342, a. j. 88.

³¹ SNA v BA, f. PŠ, k. 177, kolégium povereníka, zasadnutie 16. novembra 1950.

³² SNA v BA, f. PŠ, k. 17. Učebný plán 6 mesačného kurzu pre prípravu učiteľov z radov robotníkov.

³³ SNA v BA, f. PŠ, k. 19, č. 280/1950.

³⁴ Ref. 33.

služieb, pretože na „jednej strane žiadame, aby na našich školách mohli vyučovať učitelia len bezvýhradne oddaní našej socialistickej veci, a na druhej strane by sme išli ustanovovať za učiteľov deti kulakov“³⁵.

Účastníci kurzu, ktorí úspešne zložili záverečné skúšky, mohli byť zaradení priamo do vyučovacieho procesu, pričom kritériá postupu boli takéto: do školských služieb mohli ihneď nastúpiť členovia KSČ, ďalej „osvedčení“ pracovníci Československého zväzu mládeže a potom tí absolventi kurzov, ktorí z hľadiska triedneho „vyhovovali“ a mali „priaznivý“ kádrový posudok. Ostatní mohli začať učiť až po tzv. prekádovaní, čo v praxi znamenalo, že absolventi kurzu s nevyhovujúcim triednym pôvodom neboli ako učitelia materských a národných škôl akceptovaní.

Všetci, ktorí po ukončení kurzu nastúpili do materských a národných škôl, mali pokračovať v štúdiu na vyšších školách pracujúcich, ktoré vznikali na základe výnosu povereníctva školstva, vied a umenia zo dňa 7. februára 1950.³⁶ Rovnako vytváranie týchto inštitúcií sledovalo cieľ zvyšovať počet pedagógov vyššokolejných už v duchu ideológie vládnucej KSČ.³⁷ Tak ako to vymedzoval i samotný názov, boli určené pre ľudí zapojených do pracovného procesu. Povereníctvo zriaďovalo vyššie školy pracujúcich „v snahe získať z radov robotníckej triedy a pracujúceho ľudu, z radov tých, ktorí v minulosti boli ukrižovaní a nemohli plne rozvinúť svoje schopnosti a nadanie, oddaných budovateľov socializmu a pomôcť tak zaplniť terajší nedostatok stredne kvalifikovanej technickej a učiteľskej inteligencie“³⁸.

Vyššie školy pracujúcich vznikali pri gymnáziách alebo stredných odborných školách a ich náplňou bola výučba v dvoch rovinách – technickej a pedagogickej. Od počiatku boli utvárané s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským i ukrajinským. Už v marci 1950 technický odbor navštevovalo 1 801 frekventantov a pedagogický 1 469.³⁹ Vyučovanie sa uskutočňovalo štyrikrát do týždňa po skončení pracovného času v priebehu dvoch rokov s tým, že absolventi mali pokračovať v diaľkovom štúdiu na pedagogickej fakulte po dobu dvoch rokov (pedagógovia národných škôl), resp. jedného roka (učitelia materských škôl). V školskom roku 1951/1952 prvé ročníky na vyšších školách pracujúcich už neboli otvorené.

Ďalšou formou rýchleho odstraňovania nedostatku učiteľov boli troj- až šesťmesačné tzv. politicko-odborné kurzy, v rámci ktorých mali byť osoby z radov robotníkov a roľníkov „zaškolené“ za učiteľov národných škôl. Po ich ukončení boli absolventi zaradení do vyučovacieho procesu s tým, že mali pokračovať formou diaľkového štúdia na pedagogických gymnáziách.

Nedostatok pedagogických síl sa takto rôznymi rýchlokurzami a presunmi učiteľov z jedného stupňa na druhý (spravidla z nižšieho na vyšší) darilo

³⁵ Ref. 33.

³⁶ Školské zvesti, roč. VI., zošit 4, 28. II. 1950, s. 121.

³⁷ O prístupe Komunistickej strany Československa k vytváraniu tzv. vlastnej, socialistickej inteligencie pozri bližšie: MAŇÁK, Jiří. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2004, s. 120- 155.

³⁸ SNA v BA, f. PŠ, k. 17, inv. č. 87.

³⁹ SNA v BA, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ďalej ÚP ZP), k. 51, inv. č. 498.

v nastávajúcim období postupne odstraňovať. Na druhej strane sa začala negatívne prejavovať nízka kvalifikovanosť pedagógov – logický výsledok postupu, akým bol nedostatok učiteľov zo strany vládnej moci riešený.

V záujme rýchleho odstraňovania nekvalifikovanosti pedagogických pracovníkov PŠVU vydalo 20. marca 1950 výnos o prechodných predpisoch vzdelávania zamestnaných učiteľov. Podľa zákona o vysokoškolskom vzdelaní pedagógov a so súhlasom ministerstva školstva, vied a umenia poverenictvo stanovilo, akým spôsobom a v akom rozsahu si učitelia na Pedagogickej fakulte Slovenskej univerzity môžu doplniť potrebné pedagogické vzdelanie.

Učitelia mali vzdelanie na pedagogickej fakulte absolvovať formou diaľkového štúdia, a to spravidla pre ten stupeň školy, na ktorom vyučovali. Dĺžka vzdelávania bola odvodená práve od uvedenej skutočnosti. Predpisy určili učiteľom materských škôl jeden rok štúdia, národných dva roky, stredných tri. Diaľkové štúdium, ktoré pedagógovia začali absolvovať od letného semestra akademického roka 1949/1950, bolo výnimočne skrátené o jeden semester.⁴⁰ Diaľkové štúdium na pedagogickej fakulte vyvolalo v radoch učiteľov len malý záujem, čo zrejme bolo ovplyvnené aj finančnou, cestovnou a časovou náročnosťou.

Positívne zmeny z hľadiska kvalifikovanosti pedagógov na Slovensku v nasledujúcich dvoch rokoch nenastali. Na materských a národných školách pôsilo v školskom roku 1951/1952 vyše 4 000 nekvalifikovaných učiteľov. Približne 1 000 z nich navštevovalo II. ročník vyšších škôl pracujúcich pedagogického smeru. Ústredné štátne orgány na celoštátnej i slovenskej úrovni si boli vedomé, že situácia v tomto smere je alarmujúca. V súvislosti s uvedenou skutočnosťou vláda republiky 22. januára 1952 prijala uznesenie o mimoriadnych formách štúdia na školách III. stupňa, ktoré mohli učitelia realizovať popri zamestnaní. V súlade s vládnym uznesením vydalo PŠVU výnos, na základe ktorého bolo pri pedagogických gymnáziách a vybraných gymnáziách pre všetkých učiteľov materských a národných škôl zriadené individuálne štúdium. Absolvovať ho boli povinní tí učitelia, ktorí nemali ukončené vzdelanie na škole III. stupňa záverečnou skúškou. Ťažiskom bolo individuálne domáce štúdium na základe osobitných osnov. Účastníci tejto mimoriadnej formy štúdia dochádzali len na konzultácie do najbližšieho pedagogického gymnázia, resp. gymnázia, a to spravidla dvakrát do mesiaca na jeden deň. Na uvedených vzdelávacích inštitúciách boli pre potreby štúdia nekvalifikovaných učiteľov zriadené konzultačné strediská. Mimoriadne štúdium trvalo štyri roky a končilo sa záverečnou skúškou na pedagogickom gymnázium.⁴¹ Pri organizácii dôležitú úlohu plnili školskí inšpektori, ktorých prvou úlohou bolo vypracovať menný zoznam nekvalifikovaných učiteľov vo svojom obvode, zabezpečiť všetky potrebné náležitosti s riaditeľmi materských a národných škôl (uvoľňovanie učiteľov z pracoviska v čase konzultácií, skrátenie mimoškolskej činnosti, úprava rozvrhu a i.), zaistiť kontrolu dochádzky na konzultáciách a niektoré ďalšie náležitosti. V rámci dislokácie boli komisie povinné dbať na to, aby učitelia národných škôl bez požadovanej kvalifikácie boli rozmiestnení tak, aby mohli navštevovať konzultačné strediská pri

⁴⁰ Školské zvesti, roč. VI., zošit 6, 30. III. 1950, s. 153.

⁴¹ Školské zvesti, roč. VIII., zošit 6, 19. IV. 1952, s. 155-157.

pedagogických gymnáziách. Mimoriadna forma vzdelávania zápasila s viacerými problémami, z ktorých primárnym bol malý záujem pedagógov. Už v decembri 1952 povereníctvo školstva zdôrazňovalo, že „výnos platí pre všetkých nekvalifikovaných učiteľov národných a materských škôl, a preto všetci nekvalifikovaní učitelia, ktorí pôsobia na takýchto školách, sú povinní zapísať sa na toto štúdium, riadne sa pripraviť a pravidelne dochádzať na konzultácie“⁴².

Stav nekvalifikovanosti pedagógov na jednotlivých stupňoch vzdelávacej sústavy dokumentujú údaje v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Kvalifikovaní a nekvalifikovaní učitelia v školskom roku 1951/1952⁴³

Školy	Učitelia				
	spolu	kvalifikovaní		nekvalifikovaní	
		počet	%	počet	%
materské	1 933	804	41,59	1 129	58,40
národné	10 187	7 137	70,05	3 050	29,94
stredné	5 715	1 952	34,15	3 763	65,84
gymnázia a ped. gym.	940	570	92,55	370	3,93
odborné školy III. st.	719	562	78,16	157	21,83
základné odbor. školy	331	292	88,21	39	11,78

Ako vyplýva z údajov uvedených v tabuľke č. 1, najvyššie zastúpenie nekvalifikovaných pedagógov bolo na stredných školách (VI. – IX. ročník), kde dosahovalo až 65,84 %. Nasledovali učitelia v materských školách s 58,40 % podielom. Najpriaznivejší stav bol na gymnáziách (vrátane pedagogických), kde nekvalifikovanosť dosahovala len 3,93 %, a na základných odborných školách s 11,78 % nekvalifikovanosťou školských pracovníkov.

V školskom roku 1952/1953 pôsobilo na materských školách 46 % nekvalifikovaných síl, na národných 31 %. Najnepriaznivejšia bola situácia na stredných školách, kde učilo až 77 % nekvalifikovaných pedagógov. Nekvalifikovaní učitelia tvorili na gymnáziách 28 %, na pedagogických gymnáziách 45 % a na výberových školách 29 %.⁴⁴

Kvantitatívne údaje potvrdzujú, že nekvalifikovanosť pedagógov sa nepodarilo znížiť. Aj keď v materských školách miernej klesla, vo všetkých ostatných sa zvýšila.

Vyučovanie na všetkých stupňoch škôl bolo začiatkom 50. rokov poznamenané „rýchlým budovaním socializmu a zostrujúcim sa triednym bojom“ a učitelia v rámci tohto procesu mali byť nápomocní pri realizovaní mocenskopolitických cieľov komunistickej strany. Na školských pracovníkov sa začali klásť mnohé nové požiadavky nesúvisiace s pedagogickými povinnosťami a kultúrnym poslaním. Zvýšené nároky boli kladené na učiteľov pôsobiacich na vidieku.

⁴² Školské zvesti, roč. VIII., zošit 27, 15. XII. 1952, s. 537.

⁴³ SNA v BA, f. PŠ, prezidiálne porady, k. 180, inv. č. 480.

⁴⁴ SNA v BA, f. PŠ, k. 134. Správa o zabezpečení škôl učiteľskými kádrami.

Prideľovali im rôzne administratívne práce, napr. rozpis dodávok, súpis dobytky, výkup poľnohospodárskych produktov, prídelenie potravinových lístkov, sledovanie plnenia kontingentov roľníkmi a v neposlednom rade presvedčanie roľníkov o vstupe do jednotných roľníckych družstiev (JRD).

Krajské národné výbory (školské referáty) prichádzali v niektorých prípadoch s kurióznymi nápadmi. Ako ilustratívny príklad môžeme uviesť postup školského referátu KNV v Nitre. V apríli 1952 sa obrátil na referáty školstva okresných národných výborov a vyzval ich k organizovaniu spolupráce škôl pri plnení dodávok výkupu vajec. Blížili sa veľkonočné sviatky a v obchodoch bol nedostatok tohto tovaru. Každá vidiecka škola dostala písomné výzvy určené tým rodičom, ktorí neodovzdali stanovené množstvo vajec. Napomenutia rodičom doručili prostredníctvom školopovinných detí. Zámerom autorov akcie bolo, aby deti pôsobili ako sprostredkovatelia a vplývali na rodičov. Úloha učiteľov spočívala v starostlivej príprave akcie z „výchovnej stránky“. Dôležitosť plnenia úloh pri odovzdaní stanoveného množstva vajec mala byť dokonca vhodným spôsobom zdôraznená na všetkých vyučovacích predmetoch. Akciu propagovali aj prostredníctvom školských a miestnych rozhlasov. Verejne bola udelená pochvala tým, ktorí „si plnili svoje dodávkové povinnosti a pranierovaní tí, ktorí si úmyselne svoje dodávkové povinnosti zanedbávajú“⁴⁵.

Konali sa okresné, celoslovenské i celoštátne konferencie dedinských pedagogických pracovníkov, v rámci ktorých sa riešila otázka považovaná v tej dobe za jeden z najvýznamnejších problémov verejného a politického života – pomoc poľnohospodárstvu. Odborná úroveň pedagógov nebola taká dôležitá a ustupovala do pozadia. Podľa názoru ústredných orgánov komunistickej strany hlavným poslaním celoštátnej konferencie dedinských učiteľov v Prahe v decembri 1950 bolo „vyvolať aktívnu prácu učiteľov v JRD a vôbec ich účasť na socialistickej premene dediny“⁴⁶.

Vidiek v tom období vstupoval do procesu zakladania jednotných roľníckych družstiev. Aj keď sa proklamovalo, že budovanie socializmu na dedine je záležitosťou celej spoločnosti, dôležitú úlohu mali zohrať pedagógovia, pretože kým v minulosti mimoškolská činnosť učiteľov nemala údajne špecifikovaný cieľ, po februári 1948 musela sledovať jasnú metú – budovanie socializmu a zakladanie jednotných roľníckych družstiev. Všetky masovokomunikačné prostriedky propagovali tézu, že vytváranie JRD má byť realizované metódou názorného presvedčania, metódou sústavnej a každodennej vysvetľovacej práce. Učiteľ na dedine bol vraj najlepšie oboznámený s pomermi vo svojej obci a primárny význam práce pedagóga bol údajne v osobnom styku s malým a stredným roľníkom, v presvedčaní o výhodách jednotných roľníckych družstiev. Učitelia na dedinách boli dokonca zainteresovaní aj na realizácii jarných prác v poľnohospodárstve. Ako v máji 1952 napísali *Učiteľské noviny*, v tých dňoch išlo „najmä o to, aby jarné práce prebiehali v zmysle uznesenia o včasnom dokončení jarných prác. Učitelia uznesenia vlády a strany na svojom pracovisku prenášajú do života... Druhá vec, na ktorú

⁴⁵ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131, zasadnutie 7. apríla 1952.

⁴⁶ SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

nesmieme zabúdať, je politické podloženie plnenia plánu jarných prác“⁴⁷. Niektorí pedagógovia sa dokonca stali funkcionármi JRD v obciach, kde pôsobili.⁴⁸

V roku 1950 na podnet ministra školstva Zdenka Nejedlého a ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša bolo organizované široké hnutie učiteľov, tzv. priekopníkov socializmu na dedine, známe pod heslom „Nová škola dedine, dedina škole“. Na rokovaní kolégia povereníka školstva v apríli 1952 zaznelo, že tisícky učiteľov „s nadšením ponúkli svoju pomoc robotníckej triede a celý život svojich škôl postavili do služieb zápasu o vybudovanie družstevnej veľkovýroby na dedine, za vybudovanie a upevnenie JRD“⁴⁹. Keď Zväz (vtedy Sväz) zamestnancov školstva a osvetu (SZŠO) za spoluúčasti zástupcov ľudovej správy a JRD v januári a februári 1952 akciu hodnotil, konštatoval, že do zakladania a budovania roľníckych družstiev sa zapojila rozhodná väčšina dedinských učiteľov, avšak „pomerne slabšia bola pomoc učiteľov mestských škôl dedinským školám a aj mnohé súdružky učiteľky mali v práci na dedine slabé zastúpenie“⁵⁰.

Pretože pedagogickí pracovníci mali zastávať v úsilí „pracujúceho ľudu“ vybudovať socializmus v Československu dôležité a čestné miesto, kládli sa na nich prísne kritériá. Mali byť dôkladne pripravení na tzv. zostrujúci sa triedny zápas na ideologickom fronte, ako aj na boj proti údajným poverám a tmárstvu. Komunistická strana kládla dôraz na ideologickú prevýchovu pedagógov.⁵¹ Na základe uznesenia ÚV KSCĽ zo 17. novembra 1948 začalo základné politické školenie učiteľov už od konca roka 1948 organizovať povereníctvo školstva, vied a umenia, v roku 1949 aj IV. referáty krajských národných výborov. Politické a odborné školenia nadobudli postupne masový charakter, od 30. marca 1949 do 15. septembra 1950 vzdelávanie absolvovalo 14 677 zamestnancov školstva.⁵² Školenia sa usporadúvali počas školského roka v politických školách školských referátov krajských národných výborov. Údaje PŠVU vypovedajú, že do konca roka 1950 sa v 14 denných internátnych kurzoch školilo približne 80 % učiteľov.⁵³

Od leta 1951 sa politické školenia v masovom meradle organizovali aj v čase letných prázdnin, keď sa využívali priestory žiackych a študentských domovov. Podľa názoru zodpovedných pracovníkov PŠVU mali „pomôcť učiteľstvu v jeho úsilí o zvýšenie politického uvedomenia a pedagogického aj odborného vzdelania“⁵⁴. V júli a v auguste 1951 sa konali rôzne celoslovenské i krajské odborné-politické kurzy pre učiteľov všetkých stupňov škôl s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským a ukrajinským. Za dva mesiace ich absolvovalo 6 160 učiteľov.⁵⁵ Boli to napr. kurz pre učiteľov – pracovníkov v JRD (558 učiteľov), kurz brannej výchovy pre

⁴⁷ Učiteľské noviny, roč. II., č. 18, 1. V. 1952, s. 6.

⁴⁸ SNA v BA, f. PŠ, prezídium, k. 302. JRD – spolupráca učiteľov.

⁴⁹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131, zasadnutie 22. apríla 1952.

⁵⁰ Ref. 49.

⁵¹ K téme prevýchovy pedagógov píše: GREŠÍK, Ladislav. Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955). Bratislava: Pravda, 1980, s. 69-71.

⁵² SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

⁵³ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 467, zasadnutie 22. júna 1951.

⁵⁴ Školské zvesti, roč. VII., zošit 12, 9. VI. 1951, s. 262.

⁵⁵ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 130. Správa o školení učiteľov na Slovensku v čase hlavných prázdnin v roku 1951.

učiteľov II. a III. stupňa (371), kurz ruského jazyka pre učiteľov II. stupňa (497), kurz pre učiteľov ruského jazyka na školách II. stupňa (43), politicko-odborné kurzy pre učiteľov málotriednych škôl (713), kurzy pre učiteľov, dôverníkov pionierskych organizácií (352) a mnohé ďalšie. V hodnotiacej správe povereníctva školstva sa uvádzajú viaceré nedostatky, ktoré sa vyskytli. Poslucháčov na kurzy pozývali s oneskorením, dochádzalo k absenciám prednášateľov. Pretože kurzov bolo počas dvoch mesiacov veľmi veľa, školské referáty KNV nezvládli administratívne práce a školské referáty ONV nedodali krajom včas menoslov pedagógov, ktorí sa mali na prázdninovom školení zúčastniť, a tak sa stalo, že v niektorých prípadoch neboli kurzy plne obsadené. Pretože medzi školskými referátmi, masovými združeniami a organizáciami KSS neexistovala dostatočná koordinácia, mnohí pozvaní učitelia na kurz neprišli, keďže odišli napr. na brigádu. Napriek tomu „prázdninové školenie... značne pomohlo nášmu učiteľstvu v jeho zápase o zlepšenie výchovnej a vyučovacej práce na školách“. Na druhej strane prázdninové kurzy ukázali, že „značná časť učiteľstva nevenuje sa dostatočnému štúdiu marx-leninizmu a odbornému štúdiu počas školského roka. Prázdninové školenie ukázalo mnohým učiteľom cestu správneho štúdia a prenášania poznatkov z marx-leninizmu do praxe“⁵⁶.

Školská správa organizovala prázdninové internátne školenie pedagógov aj v mesiacoch júl a august 1952, a to „v snahe pomôcť učiteľom zvýšiť ideovopolitickú a odbornú úroveň, vyzbrojiť ich pre zostrujúci sa triedny boj na ideologickom fronte, pre boj proti poverám a tmárstvu“⁵⁷. V porovnaní s rokom 1951 účasť učiteľov bola nižšia. V lete 1952 bolo na školení prítomných 5 491 pedagógov, z toho na kurzoch, ktoré usporiadalo ministerstvo školstva, sa zúčastnilo 231 učiteľov, na kurzoch povereníctva školstva 967 a na kurzoch školských referátov KNV 4 293 učiteľov.⁵⁸ Kurzy, na rozdiel od predchádzajúceho roka, boli organizované aj pre pracovníkov vysokých škôl – asistentov, docentov a profesorov. Počas 21 dní sa vysokoškolskí pedagógovia „vzdelávali“ v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach. Obsah školení bol koncipovaný na základe prác: J. V. Stalin: *O marxizme v jazykovede*, P. Kolonickij: *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, S. I. Vavilov: *Veda stalinskej epochy*, G. Glezerman: *Marxizmus-leninizmus o základni a nadstavbe*, K. Gottwald: *O kultúre a úlohách inteligencie*, V. Široký: *Za socialistickú industrializáciu Slovenska* a i. Nemohli chýbať ani uznesenia strany a vlády o ďalšom rozvoji JRD. Na kurzoch sa zúčastnili prevažne nečlenovia KSCĽ, ktorí sa vyjadrili, že „práve toto školenie im otvorilo do hĺbky celý rad problémov... a najmä v náboženskej otázke sa mnohým ujasnilo“⁵⁹. Podľa plánu sa na kurzoch malo zúčastniť 300 vysokoškolských učiteľov, no absolvovalo ich len 158 pedagógov. V správe povereníctva školstva sa konštatuje, že pri zväžení všetkých ideologických nedostatkov, ktoré „sa na našich fakultách objavujú, hlavne náboženské predsudky, objektivizmus, nedostatok triedneho hľadiska vo vede, je táto neúčasť pozoruhodná a treba ju odsúdiť“⁶⁰. Za vinníkov

⁵⁶ Ref. 55.

⁵⁷ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 819, zasadnutie 7. júna 1952.

⁵⁸ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131. Zpráva o prázdninovom internátnom školení učiteľstva v roku 1952.

⁵⁹ Ref. 58.

⁶⁰ Ref. 58.

boli označení dekaní fakúlt, pretože údajne nedostatočne propagovali školenie na jednotlivých katedrách.

Politické školenie podľa vyjadrenia zodpovedných pracovníkov povereníctva školstva malo významný vplyv na učiteľov a znamenalo „*prielom do myslenia veľkej časti učiteľov, skoncovalo s ich nazeraním na nepolitickosť školy*“⁶¹. Na druhej strane jeho „nedostatky“ spočívali v tom, že väčšina učiteľov nepokračovala po absolvovaní kurzov v individuálnom štúdiu marxisticko-leninskej literatúry a nebol tak zaistený ďalší ideologický rast pedagógov.

Z uvedených dôvodov sa na základe výnosu povereníctva školstva, vied a umenia z 27. mája 1952 začalo od leta 1952 podľa sovietskeho vzoru realizovať pre všetkých učiteľov povinné individuálne štúdium.⁶² Uskutočňovalo sa jednak priebežne počas školského roka, ako aj v čase letných prázdnin. Osobitná pozornosť sa venovala marxizmu-leninizmu, prírodným vedám a socialistickej pedagogike. Školenie a vzdelávanie učiteľov cez prázdniny považovalo PŠVU za „*nerozlučnú súčasť celoročnej pedagogickej práce učiteľa*“⁶³. Povinnú literatúru tvorili práce: J. V. Stalin: *O marxizme v jazykovede*, V. Kopecký: *Proti kozmopolitizmu ako ideológii amerického imperializmu*, P. Kolonickij: *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, T. D. Lysenko: *O stave v ideológii*; nesmeli chýbať ani *Uznesenie strany a vlády o upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD*.

Individuálne prázdninové štúdium z politickej, personálnej a organizačnej stránky zabezpečovali IV. referáty okresných národných výborov za pomoci IV. referátov krajských národných výborov. Povereníctvo školstva, vied a umenia určilo dva dni v týždni – pondelok a utorok – ako konzultačné dni v čase od 7. júla do 26. augusta 1952 (v okresných mestách). Na konzultáciách sa museli zúčastniť všetci učelia. V rámci nich mali preukázať znalosti získané z preštudovaných prác. Vedúci konzultácií, tzv. konzultátori, boli na spoločných diskusiách s učiteľmi (20 – 30 učiteľov) povinní rozobrať preštudované dielo a zistiť, „*do akej miery učiteľa preštudovanú látku zoládlí*“⁶⁴. Okrem individuálneho štúdia sa počas prázdnin konali aj internátne školenia, na ktorých sa zúčastnilo približne 5 000 pedagógov.

Prázdninové školenie učiteľov hodnotil povereník školstva E. Sýkora na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 13. septembra 1952. V správe konštatoval, že väčšina učiteľov prijala individuálne štúdium kladne. Pedagógovia pristupovali k štúdiu zodpovedne, na konzultácie sa pripravovali svedomite a z vlastnej iniciatívy študovali aj odporúčanú literatúru. Na niektorých miestach prijali dokonca záväzky, že absolvujú stanovené témy pred určeným termínom. Učelia v okrese Banská Štiavnica sa zriekli vyplatenia finančnej náhrady za cestovné a stravné s odôvodnením, že „*štúdium im toľko dalo a tak ich obohatilo, že by bolo nesprávne, aby bola vyplácaná náhrada*“⁶⁵. Z radov učiteľov sa však ozvali aj kritické hlasy, najmä k rozsahu určenej literatúry (okolo 600 strán). V otázke svetonázorovej orientácie

⁶¹ SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

⁶² Školské zvesti, roč. VIII, zošit 12, 25. VI. 1952, s. 289.

⁶³ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 819, zasadnutie 7. júna 1952.

⁶⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 810, a. j. 37.

⁶⁵ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823. Zpráva o prázdninovom školení učiteľov.

učiteľov povereník E. Sýkora konštatoval, že individuálne štúdium potvrdilo, že „učitelia vo svojej väčšine sú zafixovaní vplyvami buržoáznej ideológie. Že sú filozofickými idealistami, že sa v rozhodujúcej väčšine ani nezačali vyrovnávať s náboženstvom a že máme len pomerne málo tých, ktorí stoja pevne za dialektickomaterialistickým svetonáhľadom“⁶⁶. Upozornil na skutočnosť zistenú počas konzultácií, že „len zásadné, nekompromisné stavanie otázok, neústupčivé stanovisko v otázkach marx-leninskej ideológie môže urýchliť uvedomovací proces učiteľov, mobilizovať ich do nekompromisného ideologického boja a zbaviť ich urýchlene rôznych predsudkov z minulosti“⁶⁷. Mnohým učiteľom údajne pomohlo k zmene ich svetonázoru štúdium diel P. Kolonického *Marxizmus-leninizmus o náboženstve* a T. Lysenka *O stave v biológii*, dokonca ich vraj zasiahlo tak hlboko, že v prvých septembrových dňoch vystúpili z cirkvi. E. Sýkora odhadoval ich počet približne na 1 000. Drvivá väčšina pedagógov bola však podľa povereníka naďalej zaťažená náboženstvom. Mnohí aj po absolvovaní individuálneho štúdia vyhlásili, že sa „náboženstva nevzdajú a do kostola budú chodiť aj v budúcnosti“⁶⁸. E. Sýkora konštatoval, že PŠVU „malo akciu v priebehu celých prázdnin pevne v rukách a prostredníctvom svojich inštruktorov, ktorí navštevovali všetky okresy..., operatívne odstraňovalo niektoré nedostatky, čo sa vyskytli najmä na začiatku“⁶⁹.

Aj v lete 1953 (počas letných prázdnin) povereníctvo školstva organizovalo prázdninové školenia, na ktorých sa zúčastnilo vyše 6 000 učiteľov.⁷⁰ V správe prednesenej na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 10. decembra 1953 sa konštatovalo, že letné školenie „podstatne pomohlo pri zvyšovaní pedagogickej i odbornej kvalifikácie učiteľov a pri upevňovaní a prehlbovaní ich socialistického uvedomenia“⁷¹.

Bezprostredne po februárovom prevrate mala KSS približne 210 000 členov, počas niekoľkomesačného náboru po uchopení moci sa počet jej príslušníkov zdvojnásobil a v polovici roku 1948 mala viac ako 400 000 členov.⁷² Vedenie komunistickej strany kladlo mimoriadny dôraz na nábor medzi učiteľmi, ktorí mohli ovplyvňovať a formovať svetonázorovú orientáciu mladej generácie. Mnohí učitelia vstúpili do KSČ dobrovoľne, iní preto, aby sa prispôsobili novým pomerom, ďalší neunesli psychický nátlak, niektorí z konjunkturálnych dôvodov. V rámci masového pofebruárového náboru sa do komunistickej strany prihlasovali celé pedagogické zbory. Napríklad v okrese Vráble vstúpili do komunistickej strany takmer všetci učitelia, podobne asi 200 pedagógov v okrese Prievidza, rovnako všetci úradníci (notári, učitelia) v Sabinovskom okrese.⁷³

Po februári 1948, najmä však po IX. zjazde KSČ v máji 1950 sa konali početné konferencie učiteľov (školských pracovníkov) na celoštátnej, ale aj celoslovenskej

⁶⁶ Ref. 65.

⁶⁷ Ref. 65.

⁶⁸ Ref. 65.

⁶⁹ Ref. 65.

⁷⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 851, zasadnutie 10. decembra 1953.

⁷¹ Ref. 70.

⁷² PEŠEK, Jan. Štátna moc a spoločnosť na Slovensku 1945 – 1948 – 1989. Bratislava: HÚ SAV, 2013, s. 51.

⁷³ GREŠÍK, Ladislav. Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955). Bratislava: Pravda, 1980, s. 20.

úrovni. Veľká pozornosť bola venovaná najmä prvej celoslovenskej konferencii učiteľov, ktorá sa konala po IX. zjazde KSS v septembri 1950. Vysvetlila „jasný cieľ školy, ako ho postavil IX. zjazd KSS: škola vyhňou socialistickej výchovy“⁷⁴. Konferencia učiteľov poukázala tiež na „zhubné dôsledky Novomeského buržoázne-nacionalistickej politiky v školstve, ostro sa postavila proti izolácii školy od života, proti apolitičnosti“⁷⁵. Prvá konferencia učiteľov a všetky nasledujúce, ktoré sa konali v sledovanom období, boli starostlivo pripravované na úrovni školskej správy, ale aj na zasadnutiach vedúcich orgánov KSS. Zvolanie konferencie, účastníkov, propagáciu, obsahovú náplň, vopred pripravené referáty a iné otázky schvaľovalo Predsedníctvo ÚV KSS. Na konferencie boli pozývaní „politicky najvyspelejší“ školskí pracovníci. Pozvanie na konferenciu už samo osebe malo byť vnímané ako vyznamenanie. Nemohli chýbať čestní hostia – najvyšší predstavitelia KSČ, KSS, vlády, Zboru povereníkov a Slovenského výboru SZŠO. Prítomní boli aj zástupcovia krajských a okresných výborov KSS. Na každej konferencii bolo vytvorené čestné predsedníctvo.⁷⁶ Výber učiteľov a ďalších školských pracovníkov bol starostlivo pripravený. Napríklad pri príprave III. celoslovenskej konferencie, ktorá sa konala v septembri 1952, povereníctvo školstva, vied a umenia počítalo s účasťou 730 – 750 delegátov a hostí, pričom delegáti školstva mali byť zastúpení počtom 550 – 560 osôb. Povereníctvo stanovilo počty účastníkov na základe jednotlivých stupňov a typov škôl. Určilo napr. to, že z celkového počtu delegátov má byť aspoň 10 % učiteľov zo škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 4 % s ukrajinským.⁷⁷

Po celoštátnych a celoslovenských konferenciách sa konali okresné učiteľské konferencie a okresné aktívy, ktoré sa tiež dôsledne pripravovali. Mimoriadna pozornosť sa venovala hlavným referátom, ktoré mali predniesť pracovníci IV. referátov krajských národných výborov. Ich obsah bol presne vymedzený zodpovednými pracovníkmi povereníctva školstva. Gremiálna porada kolégia povereníka školstva 18. októbra 1951 určila, že referáty na okresných aktívach učiteľov, ktoré sa mali konať po II. celoslovenskej konferencii na jeseň 1951, budú rozvíjať heslo *Ústrednou postavou v škole je učiteľ*.⁷⁸ Zároveň bolo dôležité, aby zohľadnili skutočnosť, že školskí pracovníci sa stretávajú v dobe zostrojujúceho sa triedneho boja a vo vyostrujúcej sa medzinárodnej situácii. Úlohou všetkých pedagogických pracovníkov preto bolo budovať novú „socialistickú“ školu. To predpokladalo naplnenie troch základných úloh, ktoré mali byť v hlavných referátoch podrobne analyzované: 1. učiteľ urýchli svoj prerod a vymetie posledné stopy ducha Novomeského zo škôl, 2. učiteľ bude študovať klasikov marxizmu-leninizmu, 3. učiteľ bude sledovať sovietsku pedagogiku.⁷⁹

⁷⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823, a. j. 27.

⁷⁵ Ref. 74.

⁷⁶ Členmi čestného predsedníctva boli zástupcovia ÚV KSČ, ÚV KSS, minister školstva, členovia Zboru povereníkov, zástupcovia ÚV SZŠO, Slovenského výboru SZŠO, Slovenského ústredného výboru ČSM a i.

⁷⁷ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823, a. j. 27.

⁷⁸ SNA v BA, f. PŠ, gremiálne porady, kolégium povereníka, k. 477, zasadnutie 18. októbra 1951.

⁷⁹ Ref. 78.

Hlavné referáty na okresných učiteľských konferenciách na jeseň 1951 museli okrem iného vyzdvihnúť význam IX. zjazdu KSS pre rozvoj škôl a prácu učiteľov, a to hlavne z toho dôvodu, že zjazd pedagógov „priamo vyburcoval, absolútna väčšina učiteľstva kritiku pochopila, uznala, že je ochotná zameškané dohoniť a so všetkou silou a nadšením budovať novú socialistickú školu“⁸⁰.

PŠVU učiteľské konferencie a aktívy nielen detailne pripravovalo, ale aj kontrolovalo. Správu o priebehu okresných učiteľských aktívov, ktoré sa konali po III. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov v decembri 1952, prerokovávalo koncom mesiaca kolégium povereníka školstva. Kritika bola adresovaná najmä priebehu diskusií, v ktorých vystúpilo málo učiteľov, zvlášť pedagógov škôl III. stupňa. Správa konštatovala, že medzi učiteľmi sa ešte „stále prejavuje... nechuf k diskusi a čakanie, kým sa niekto prihlási“⁸¹. Mnohé vystúpenia boli údajne všeobecné, nič nehovoriace a dopredu písomnou formou pripravené, chýbala v nich kritika a v niektorých okresoch sa vôbec nediskutovalo o boji proti poverám a tmárstvu.

Vzdelávací proces po roku 1948 prešiel zásadnou a radikálnou reformou, ktorú realizovala Komunistická strana Československa. V plnej miere zasiahla aj pedagógov na všetkých stupňoch škôl. Učítelia boli vystavení silnému ideologickému tlaku a pri vykonávaní svojho povolania sa museli riadiť ideami marxizmu-leninizmu. Ich povinnosťou bolo vykonávať mnohé činnosti, ktoré priamo nesúviseli s pedagogickou a výchovnou prácou v školách. Prešli mnohými formami politických školení, museli si dopĺňať kvalifikáciu, zúčastňovať sa na rôznych kurzoch či konferenciách.

Práca bola napísaná v rámci riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ a SAV č. 2/0124/16 *Školstvo na Slovensku v rokoch 1. Slovenskej republiky a v období stalinizmu (1948 – 1953). Protiklady a podobnosti*.

Počet slov: 8102

Počet znakov vrátane medzier: 57709

⁸⁰ Ref. 78.

⁸¹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 133, zasadnutie 20. decembra 1952.